

XIV ASR XORAZM TASAVVUF MAKTABI VA SAYYID ALOVIDDIN MEROSI

Roʻzmetova Sharqiya Ozadovna

«Ichan-Qalʼa» davlat muzey-qoʻriqxonasi boʻlim mudiri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIV asr Xorazm tasavvuf maktabining yirik namoyandasi, kubroviylik tariqatining yetuk piri komili Sayyid Aloviddin hayoti, diniy-maʼrifiy faoliyati hamda uning nomi bilan bogʻliq boʻlgan, Xivadagi eng qadimiy meʼmoriy obidalaridan biri — Sayyid Aloviddin maqbarasining tarixiy va madaniy ahamiyati yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Xorazm, tasavvuf, kubroviylik, naqshbandiya, Sayyid Aloviddin, Sofi Amir Kulol, Ichan qalʼa, maqbara, xonaqoh, mayolika, suls xati, Olloqulixon, arxeologik restavratsiya.

THE 14TH-CENTURY KHWARAZM SUFI SCHOOL AND THE HERITAGE OF SAYYID ALAUDDIN

ABSTRACT

This article discusses the life and religious and educational activities of Sayyid Aloviddin, a prominent representative of the 14th-century Khorezm school of Sufism and an accomplished abbot of the Kubrov order, as well as the historical and cultural significance of one of the most ancient architectural monuments in Khiva, the Sayyid Aloviddin Mausoleum, which is associated with his name.

Keywords: Khorezm, Sufism, Kubravi, Naqshbandi, Sayyid Aloviddin, Sofi Amir Kulol, Ichan Qala, mausoleum, khanaqoh, majolica, suls khati, Alloqulikhan, archaeological restoration.

Oʻrta asrlar Markaziy Osiyo mintaqasidagi ijtimoiy-falsafiy va diniy-mafkuraviy jarayonlarni tushunishda tasavvuf tariqatlari tarixini tizimli oʻrganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. XIII asr boshlarida moʻgʻullar istilosi natijasida Xorazmshohlar davlatining parchalanishi mintaqada chuqur iqtisodiy va madaniy inqirozni keltirib chiqardi. Biroq, XIV asrning birinchi yarmiga kelib, voha hayoti qayta tiklana boshladi va bu jarayonda islom dini hamda tasavvuf taʼlimoti jamiyatni konsolidatsiya qiluvchi, maʼnaviy yetakchilikni taʼminlovchi asosiy kuchga aylandi.

Xorazm ijtimoiy-madaniy muhitida etalon darajasiga koʻtarilgan kubroviylik tariqati oʻzining mardlik, vatanparvarlik va ruhiy poklik gʻoyalari bilan aholi oʻrtasida chuqur ildiz otdi. Ushbu maktabning XIV asrdagi eng yirik va nufuzli siymolaridan biri, xalq orasida yuksak eʼtibor qozongan diniy arbob shayx Sayyid Aloviddindir (vaf. 1303-y.). Uning dafn etilgan joyi ustida qad rostlagan hamda bugungi kunda Xivadagi eng koʻhna arxitektura namunasi hisoblangan Sayyid Aloviddin maqbarasi nafaqat meʼmoriy obida, balki oʻsha davr ijtimoiy, siyosiy va madaniy aloqalarini oʻzida aks ettirgan birlamchi moddiy manbadir.

Sayyid Aloviddin shaxsiyati va uning maqbarasi oʻtgan asrning oʻrtalaridan boshlab bir qator tarixchi, arxeolog va sanʼatshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Obidani birinchi boʻlib meʼmoriy va muhandislik jihatdan batafsil oʻrgangan olim I. I. Notkin hisoblanadi. U 1957–1960-yillarda olib borilgan dala tadqiqotlari natijasida obidaning XIV asrga oid asl poydevori va keyingi davr qoʻshimchalarini guruhlariga ajratgan.

Voha meʼmoriy yodgorliklari evolutsiyasini tadqiq qilgan V. A. Bulatova va L. Yu. Mankovskaya oʻzlarining qoʻshma monografiyalarida Sayyid Aloviddin maqbarasining gumbaz osti konstruksiyalarini va Xorazm meʼmorchilik maktabiga xos xususiyatlarini tahlil qilganlar. Biroq, yozma manbalardagi maʼlumotlar bilan moddiy obida oʻrtasidagi xronologik mosliklar hamda obidadagi epiografik

matnlarning to'liq filologik-tarixiy tahlili maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida yetarlicha yoritilmagan.

Mo'g'ullar istilosidan keyingi Oltin O'rda davrida Xorazm, xususan Xiva shahri qayta yirik savdo va madaniy markazga aylana boshladi. Bu davrda hokimiyat mo'g'ul xonlari va ularning noiblari qo'lida bo'lsa-da, mafkuraviy va ma'naviy hayot to'liq so'fiy shayxlar nazorati ostiga o'tdi. Kubroviylik tariqati asoschisi Najmiddin Kubro mo'g'ullarga qarshi jangda halok bo'lganidan keyin ham uning izdoshlari xalq orasida eng nufuzli qatlam bo'lib qoldi.

Sayyid Aloviddin aynan mana shunday murakkab o'tish davrida yashadi. Manbalarda uning Muhammad payg'ambar avlodlariga (sayyidlarga) mansubligi qayd etiladi. Bu holat uning ijtimoiy mavqeini yanada mustahkamlagan. Sayyid Aloviddin tasavvuf amaliyotida riyozat, xalqqa xizmat qilish va sof islomiy ma'rifatni targ'ib qilish orqali nafaqat oddiy xalq, balki siyosiy elita – hukmdorlar va amirlar o'rtasida ham yuksak e'tirofga erishdi.

Sayyid Aloviddin XIII asr oxiri va XIV asr boshlarida Xivada yashab ijod qilgan. U Xorazmda chuqur ildiz otgan va dunyo miqyosida keng tarqalgan **Kubroviylik** tariqatining eng yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. Tarixiy manbalarda Sayyid Aloviddin o'z davrining eng nufuzli diniy rahnamosi, shariat va tariqat ilmini mukammal egallagan piri komil sifatida e'tirof etiladi.

Sayyid Aloviddin faoliyati haqidagi eng qimmatli xabarlar o'rta asr tazkiralari va biografik asarlarida saqlanib qolgan. XVI asrda yashagan eronlik mashhur geograf va tazkiranis olim Ahmad Roziy o'zining mashhur "Haft iqlim" (Yetti iqlim) asarida Xorazm mintaqasi shayxlarini sanab o'tar ekan, Sayyid Aloviddinni alohida qayd etadi. Muallif uni buyuk shayx Najmiddin Kubrodan keyin turuvchi, voha ma'naviyatini belgilab bergan eng buyuk qutb deb ataydi.

Alisher Navoiy o'zining "Nasoyimul-muhabbat" asarida o'tgan davr valiyolari silsilasini keltirar ekan, Xorazm kubroviylik pirlari qatorida Sayyid Aloviddin nomini hurmat bilan zikr etadi. Shuningdek, Abdurahmon Jomiyning

"Nafahotul-uns" asarida ham shayxning dindorlik darajasi, shariat va tariqat qoidalarini uyg'unlashtirgani haqida qimmatli ishoralar mavjud.

Manbalarda keltirilgan xronologik ma'lumotlarga ko'ra, shayx uzoq umr ko'rib, 1303-yilning 18-martida vafot etgan. Uning dafn marosimi o'sha davrda Xiva shahri tashqarisida joylashgan chekka qabristonda o'tkazilgan bo'lib, keyinchalik shahar kengayishi natijasida bu joy Ichan qal'aning markaziy qismiga aylanib ketgan.

Shayx hayoti davomida islom olamining muqaddas shahri Makkayi Mukarramaga borib, Ka'bada uzoq muddat e'tikofda (uzlatda ibodat bilan) o'tirgan. Umrining so'nggi yillarini Xivada o'tkazib, shogirdlar tarbiyasi va el-yurt ma'rifati bilan mashg'ul bo'lgan hamda 1303-yilda shu yerda vafot etgan.

Sayyid Aloviddin vafotidan so'ng, uning xotirasini abadiylashtirish maqsadida qabri ustida muhtasham maqbara qad rostlaydi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, ushbu inshoot XIV asrning birinchi yarmida (taxminan 1304–1305-yillarda) naqshbandiya tariqatining mashhur shayxi, Amir Temurning ham ma'naviy ustozlaridan biri bo'lgan **Sofi Amir Kulol** rahbarligida barpo etilgan. Bu fakt Sayyid Aloviddinning o'z davridagi boshqa yirik tasavvuf maktablari vakillari orasida ham qanchalik yuksak ehtiromga loyiq ko'rilganidan dalolat beradi.

Bugungi kunda Xivaning qadimiy qismi — Ichan qal'a markazida joylashgan bu maqbara majmuadagi saqlanib qolgan eng ko'hna me'moriy obida hisoblanadi. Asrlar davomida tabiiy va ijtimoiy jarayonlar sababli obida atrofidagi yer sathi ko'tarilib, bino poydevori ancha chuqurlikda qolib ketgan. XIX asrda, aniqrog'i 1825-yilda Xiva xoni Olloqulixon buyrug'iga binoan maqbara tubdan kapital ta'mirlanib, unga ziyoratxona va qo'shimcha xonalar qurilgan.

Tashqi tomondan pishgan g'ishtdan juda sodda va bezaksiz qurilgan maqbaraning ichki qismi har qanday kishini hayratga soladi. Bino ikki xonadan — ziyoratxona (xonaqoh) va go'rxona (xilxona)dan iborat. Xonalarning shifti o'ziga

xos yarim doira shaklidagi gumbazlar bilan yopilgan bo‘lib, muqarnasli bezaklar bilan naqshlangan.

Мақбаранинг энг қimmatли dunyoviy va badiiy xazinası — bu shayx dafn etilgan daxma (qabr toshi)dir. XIV asr Xorazm koshinpazlik maktabining durdonasi bo‘lgan bu daxma firuza, och ko‘k va oq rangli sirlangan **mayolika plitkalari** bilan qoplangan. Undagi relyefli, o‘ta nafis "islimiy" (o‘simliksimon) naqshlar va suls xatidagi arabiy bitiklar o‘sha davr hunarmandchiligining yuksak cho‘qqisini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Nasoyimul-muhabbat. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – T.: Fan, 2001.
2. Абдурахмон Жомий. Нафохотул-унс мин хадаротил-кудс (Святыe дуновения из обители святости). – T.: Изд-во Навои, 2010.
3. Ахмад Рози. Хафт иклим (Семь климатов) / Рукопись Института востоковедения АН РУз. – Инв. № 2184.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. – Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат иллюомий нашриёти, 2004.